
DOKUMENTY A MATERIÁLY

PRÍPRAVY SKUPINY ARMÁD SEVERNÁ UKRAJINA NA ODBROJENIE SLOVENSKEJ ARMÁDY V OPERAČNOM PRIESTORE VÝCHODNÉHO SLOVENSKA V AUGUSTE 1944*

KLAUS SCHÖNHERR

SCHÖNHERR, Klaus: Preparations of Army Group „Northern Ukraine“ for Disarmament of Slovak Army in Operational Area of Eastern Slovakia in August 1944. *Vojenská história*, 6, 2, 2002, pp 93 – 103, Bratislava.

In the introduction the author describes the situation on battlefields of the World War II in 1944 and related political atmosphere in Slovakia. Then the author deals with the combat situation in the operational area of the army group Northern Ukraine in summer 1944, analyses measures of the army group Northern Ukraine in the rear front territory in July – August 1944. The author refers to the fact that the documentation is aimed at the description of the measures taken by the army group Northern Ukraine and its subordinated staffs in order to preserve stable political and military conditions in the territory of Eastern Slovakia declared as an operational area in the half of August 1944. A documentation annex is based on files of Heeresgruppe Nordukraine (army group Northern Ukraine) funds, German 1st Tank Army (Armeegruppe Heinrici), XI and XXIV Armeekorps (XI and XXIV Army Corps) located in Bundesarchiv-Militärarchiv in Freiburg/Breisgau. The author states that due to that it is almost impossible to create a complete and perfect picture of conditions in Eastern Slovakia operational area. But also preserved documents are a source of valuable information of the tense situation before the outbreak of the Slovak National Uprising.

Military History. Slovakia. Army Group Northern Ukraine in Slovakia in August 1944.

ÚVOD

Od roku 1943 strácal Wehrmacht pozície na bojiskách druhej svetovej vojny a vojenskú iniciatívu postupne preberali spojenecké vojská. Do neskorého leta 1944 sa vojna stávala čoraz väčším fiaskom pre mocnosti Osi. Nielen na celom východnom fronte, ale aj v Taliansku museli ozbrojené sily Nemeckej ríše a jej spojencov neustále ustupovať pred početnou a materiálnou prevahou súpera. Vylodením anglo-amerických vojsk na pobreží Normandie sa začala invázia Spojencov do západnej Európy a vojna na východnom fronte silne ohrozovala samotnú existenciu Nemeckej ríše a jej východoeurópskych i juhovýchodoeurópskych spojencov.

Vývoj na bojiskách, ako aj permanentne sa zhoršujúca hospodárska a vojnová situácia Nemecka mali priamy a veľmi silný vplyv na politickú atmosféru na Slovensku. Vo všetkých ob-

*Preložil Mgr. Dušan Segeš.

lastiach mladého Slovenského štátu sa v tomto období stretávame s úsilím, ktorého cieľom bolo nielen dištancovať sa od „ochrannej“ mocnosti, ale aj oslobodiť sa spod jej hegemonie. Tento proces spoločne so začínajúcim sa partizánskym hnutím na území Slovenska viedol k Slovenskému národnému povstaniu namierenému proti národno-socialistickému Nemecku a klerikálno-autoritativnému režimu Jozefa Tisu.

Už niekoľko dní po vypuknutí Povstania na strednom Slovensku Wehrmacht operáciou „Kartoffelernte“ (Zber zemiakov – pozn. prekl.) masívne zasiahol do operačného priestoru východného Slovenska. Bez väčšieho odporu sa mu podarilo odzbrojiť a internovať obidve slovenské divízie, ktorých účasť na strane povstalcov mala byť pre úspech Povstania rozhodujúca. Ako však skupina armád Severná Ukrajina, ktorá stála v obrannej línii pred sovietskymi útokmi na východnom okraji Beskýd a bola vzdialená od povstaleckého územia asi 100 kilometrov, dokázala tak rýchlo prevziať iniciatívu na východnom Slovensku? Cieľom tohto príspevku je nájsť odpoveď na uvedenú otázku na základe dobových dokumentov.

BOJOVÁ SITUÁCIA V OPERAČNOM PRIESTORE ARMÁDNEJ SKUPINY SEVERNÁ UKRAJINA V LETE 1944

Od vojenskej katastrofy pri Stalingrade boli na východnom fronte nasadené štyri skupiny armád wehrmachtu, ktorých úlohou bolo naďalej udržať obsadené územia. No nemecké ozbrojené sily a ich spojenci sa už nedokázali spamätať z ťažkej porážky v zime na prelome rokov 1942 – 1943. Ich debakel využila Červená armáda a v nasledujúcom poldruhu roku takmer celkom vytlačila vojská nepriateľa z územia ZSSR.

Už začiatkom leta 1944 prebiehal front pozdĺž rieky Seret a od slovenských hraníc ho teda delilo približne 300 kilometrov. Po sovietskej veľkej ofenzíve v júni 1944 utrpela nemecká skupina armád Stred zdrvivú porážku a zrútila sa. Jej hlavný veliteľ, generál poľný maršal Model¹, sa pokúsil zastaviť postup Červenej armády vojenskými útvarmi skupiny armád Severná Ukrajina. Modelov operatívny zámer priniesol prvé pozitívne výsledky až začiatkom júla 1944, keď vyčerpané sovietske vojská ofenzívu pozastavili.²

Ak snáď nemecký armádny generálny štáb predpokladal, že sovietske ozbrojené sily po veľkom vypätí síl už nebudú schopné pokračovať v letnej ofenzíve, musel sa o niekoľko dní neskôr presvedčiť o opaku: vojenské operácie Červenej armády totiž pokračovali útokom na skupinu armád Severná Ukrajina. Pozdĺž demarkačnej línie medzi nemeckou 1. a 4. tankovou armádou zaútočil 1. ukrajinský front na nemecké obranné pozície v priestore Brody a už po prvom útoku ich prelomil. Hlavný veliteľ skupiny armád Severná Ukrajina bol presvedčený, že dokáže vyriešiť novú situáciu vlastnými silami, a to napriek tomu, že niekoľko týždňov predtým uvoľnil časť svojich záložných jednotiek pre skupinu armád Stred. Čoskoro sa však ukázalo, že Model zhodnotil situáciu nesprávne, pretože jeho zdecimované jednotky nedokázali zastaviť postup sovietskych vojsk. 1. ukrajinskému frontu útočiacemu s tromi tankovými armádami sa podarilo rozšíriť medzeru medzi nemeckou 1. a 4. tankovou armádou a preniknúť do hĺbky haličského priestoru. Na rozdiel od pôvodného predpokladu musel Model čeliť celkom inej situácii: jeho 1. tankovú armádu v priebehu niekoľkých dní zatlačili v priestore Lvo-

¹Generál poľný maršal Walter Model (1891 – 1945), hlavný veliteľ skupiny armád Severná Ukrajina 30. 3. – 18. 7. 1944, hlavný veliteľ skupiny armád Stred 28. 6. – 16. 8. 1944.

²Philippi, Alfred; Heim, Ferdinand: Der Feldzug gegen Sowjetrusland 1941 – 1945, Stuttgart 1962, s. 246 – 251. Hinze, Rolf: Das Ostfront-Drama. Rückzugskämpfe der Heeresgruppe Mitte (Ústupové boje skupiny armád Stred), Stuttgart 1987.

va. Po dvoch týždňoch od začiatku operácie prerazili čelné tankové hliadky Červenej armády slabý nemecký odpor a prenikli k Sanu pri Jaroslawe. Cieľom sovietskeho útoku bolo vytlačiť nemeckú 1. tankovú armádu do neschodného terénu Karpát.³

Dňa 18. júla 1944 zasiahol do boja aj 1. bieloruský front, ktorý pri Koveľi zaútočil na severné krídlo brániacej 4. tankovej armády. Ani na tomto úseku nedokázali nemecké vojská zastaviť sovietsky nápor. Zatiaľ čo jadro 1. tankovej armády muselo zotrvať v obranných pozíciách na Bugu, pretože Hitler zakázal ústup na mimoriadne ohrozené pozície na Visle, 1. bieloruský front s jednou tankovou armádou prerazil cez Lublin na sever a vpadol do odkrytého južného krídla skupiny armád Stred.⁴ Vtedy Hitler, len pár dní po neúspešnom pokuse o atentát z 20. júla 1944, vydal „Smernicu na vedenie boja na východnom fronte“ (Weisung für die Kampfführung an der Ostfront). Podľa tohto rozkazu mala skupina armád Stred udržať frontový úsek medzi Brestom a Kovnom a posilniť obe krídla, aby v prípade sovietskeho útoku dokázala zabezpečiť spojenie s obidvoma susednými skupinami armád Sever a Severná Ukrajina. Na základe zlej analýzy efektívnej bojovej situácie vydal Hitler rozkaz takmer úplne zdecimovanej skupine armád Severná Ukrajina, aby udržala pozíciu na línii San – Visla a aby na Bugu ponechala 4. tankovú armádu. Počítal totiž s tým, že veľmi obtiažnu situáciu upokojí nové vojenské útvary, ktoré uvoľnil zo skupiny armád Južná Ukrajina.⁵

Spomínaná „Smernica na vedenie boja na východnom fronte“ bola však chimérou už v okamihu, keď ju dostali veliteľstvá nemeckých skupín armád. Bojová situácia sa vo veliteľskom úseku skupiny armád Severná Ukrajina tak rýchlo a výrazne zmenila, že Hitlerove zámery stratili význam a stali sa nerealistické. Krízová situácia sa navyše vystupňovala, keď koncom júla zaútočil 4. ukrajinský front na východné krídlo skupiny armád Severná Ukrajina a vytlačil 1. tankovú armádu a 1. (maďarskú) armádu na východný okraj Beskýd. Ešte dramatickejšie sa vyvíjala situácia pri Jaroslave, kde Sovieti prekročili rieku San a postupovali na sever. Keďže nemecká 4. tanková armáda stála na základe Hitlerovho rozkazu v priestore medzi Bugom a Vislou, podarilo sa Sovietom prekročiť Vislu na úseku medzi mestami Sandomierz a Baranów (dnes Baranów-Sandomierski) a postupovali smerom k mestu Kielce. Vtedy sa 4. tanková armáda takmer na poslednú chvíľu stiahla smerom na západ a zabránila sovietskym vojskám, aby prerazili obrannú líniu na Visle severne od Sandomierza a pokračovali k Varšave. Začiatkom augusta 1944 severne od Tarnowa zastavila výpad sovietskych vojsk nemecká 17. armáda,⁶ ktorú práve dopĺňali záložné jednotky. Zabránila tak prieniku nepriateľských jednotiek k hornému toku Wisly. No 1. ukrajinskému frontu sa napriek tomu podarilo vytvoriť veľké predmostie pri Baranówe na západnom brehu Wisly. Novému hlavnému veliteľovi skupiny armád Severná Ukrajina, generálplukovníkovi Harpemu,⁷ sa len s obrovským vypätím síl podarilo 10. augusta zovrieť toto predmostie.⁸

³Die Geheimen Tagesberichte der Deutschen Wehrmachtführung im Zweiten Weltkrieg 1939 – 1945 (Tajné denné správy vedenia wehrmachtu z 2. svetovej vojny), ed. Kurt Mehner, zv. 10: 1. marec 1944 – 31. august 1944, Osnaabrück 1985, s. 326 – 355.

⁴4. tanková armáda (PzAOK 4), vojnový denník (Kriegstagebuch – ďalej len KTB), odd. Ia, 1. 7 – 15. 8. 1944, Bundesarchiv-Militärarchiv Freiburg (BA-MA), signatúra: RH 21-4/237, fol 120 – 187.

⁵Telegram OKH/ Generálny štáb pozemných vojsk/ operačné oddelenie č. 440398/44, tajné pre náčelníkov vyšších štábov zo dňa 23. 7. 1944 „Smernica na vedenie boja na východnom fronte“; Skupina armád Severná Ukrajina, odoslané rozkazy 1. 4. – 14. 10. 1944, BA-MA, RH 19 VI/19, fol 204 – 207.

⁶17. armáda bola od októbra 1943 do 12. mája 1944 nasadená na Kryme. Zvyšné jednotky 17. armády, ktoré dokázali uniknúť pred katastrofou, slúžili po strate Krymského polostrova ako rezerva skupiny armád Severná Ukrajina. Dopĺňali ich záložné jednotky. Od 26. júla do konca septembra 1944 bola 17. armáda nasadená v bojoch v Haliči v priestore medzi riekami San a Wisloka.

⁷Generálplukovník Josef Harpe (1887 – 1968), 18. 5. – 27. 6. 1944 veliteľ 4. tankovej armády, 28. 6. – 18. 7. 1944 poverený hlavným velením skupiny armád Severná Ukrajina, 19. 7. 1944 – 16. 1. 1945 hlavný veliteľ skupiny armád Severná Ukrajina/A.

⁸PzAOK 4, KTB, odd. Ia, 1. 7. – 15. 8. 1944, BA-MA, RH 21-4/237, fol 174 – 265.

Kým v južnej časti úseku skupiny armád Severná Ukrajina na východnom okraji Beskyd, v ktorej operovala armádna skupina Raus,⁹ sa boje na istý čas pozastavili, nemecká 17. armáda a 4. tanková armáda sa spoločne usilovali vytlačiť protivníka z predmostia pri Baranòve. Aj keď nemecký protiútok bol v podstate úspešný, obidvom armádam sa celkom nepodarilo splniť operačný zámer. I. ukrajinský front totiž ubránil svoju pozíciu na západnom brehu Visly. Po dvojmesačnej ofenzíve sa bojová činnosť skupiny armád Severná Ukrajina zastavila v polovici augusta. Ťažisko operácií Červenej armády sa totiž presunulo na juh, konkrétne na nemecko-rumunský front v Moldavsku.¹⁰

OPATRENIA SKUPINY ARMÁD SEVERNÁ UKRAJINA V TYLOVOM PRIFRONTOVOM ÚZEMÍ, JÚL – AUGUST 1944

Po tom, čo skupina armád Severná Ukrajina ustúpila až po Beskydy a Vislu, sústredila sa od polovice augusta na vybudovanie obrannej línie Kutý – Míkolajow – Sanok – Krosno – Kolbuszowa a na západnom brehu Visly až po územie ležiace južne od mesta Pulawy. V dôsledku nemeckého ústupu sa bojisko na východnom fronte koncom leta 1944 rozšírilo aj na územie Slovenska: 15. augusta 1944 nemecké hlavné veliteľstvo pozemných vojsk vyhlásilo východné Slovensko za operačný priestor. To okrem iného znamenalo, že v oblasti východne od línie Košice – Gelnica – Spišská Nová Ves – Poprad sa výrazne obmedzili kompetencie Slovenského štátu. Totiž všetky záležitosti súvisiace s vedením nemeckých operácií malo riešiť prednostne hlavné veliteľstvo nemeckej skupiny armád po dohode s veliteľom slovenského Armádneho veliteľstva. Právomoci nemeckých ozbrojených síl však neboli neobmedzené a museli rešpektovať zvrchovanosť Slovenského štátu.

Už začiatkom augusta rozhodol generálny štáb nemeckých pozemných vojsk, že zväzky slovenskej armády vo východnej časti krajiny – konkrétne zborová skupina generála Malára s 1. a 2. pešou divíziou a zborovými jednotkami – budú pri nasadení podriadené skupine armád Severná Ukrajina. Z nemeckého pohľadu sa ešte vtedy považovali jednotky slovenskej armády disklokované na území Slovenska za relatívne spoľahlivé. V súvislosti s týmto nariadením dostal generál Malár úlohu, aby slovenské pohraničné postavenia a tylové územie frontu zabezpečil proti nepriateľským silám. Hlavným zámerom tohto opatrenia bola príprava slovenských jednotiek na obranu Duklianskeho a Lupkovského priesmyku. Popri zabezpečení beskydských priesmykov poveril generálplukovník Harpe generála Malára, aby na území pod jeho veliteľskou právomocou, vyriešil problémy spojené s činnosťou partizánov.¹¹ O týždeň neskôr zmenila skupina armád Severná Ukrajina pomery podriadenosti. Cieľom tohto opatrenia bolo zvýšiť efektívnosť velenia zborovej skupiny. Zodpovednosť za vedenie operácie a veliteľskú právomoc preniesli na generálplukovníka Rausa, pričom stanovené úlohy sa nezmenili.¹²

⁹Po podriadení I. (maďarskej) armády I. tankovej armáde 25. 7. 1944 dostala názov „armádna skupina Raus“ podľa jej hlavného veliteľa generálplukovníka Erharda Rausa (1889 – 1956), od 1. 5. do 15. 8. 1944 hlavného veliteľa I. tankovej armády. [Hlavné veliteľstvo skupiny armád Severná Ukrajina, odd. Ia č. 3467/44, tajné pre náčelníkov vyšších štábov zo dňa 25. 7. 1944; BA-MA, RH 19 VI/19, fol 200].

¹⁰Philippi, Heim: c. d., s. 251 – 253; Tagesberichte zv. 10, s. 331 – 458.

¹¹Hlavné veliteľstvo skupiny armád Severná Ukrajina, odd. Ia č. 3461/44, tajné pre náčelníkov vyšších štábov zo dňa 3. 8. 1944; BA-MA, RH 19 VI/19, fol 161 – 163.

¹²Operačný štáb hlavného veliteľstva skupiny armád Severná Ukrajina, odd. Ia č. 3747/44 tajné, 10. 8. 1944; BA-MA, RH 19 VI/19, fol 142.

Okrem spomínaných opatrení zriadilo hlavné veliteľstvo skupiny armád Severná Ukrajina dňa 21. augusta 1944 nový orgán v operačnom priestore východné Slovensko v podobe „nemeckého veliteľa pre obranu Beskýd“. Vedením nového štábu poverili generálmajora Rintelena,¹³ ktorý bol zodpovedný za obranu a uzavretie Beskýd v tyle skupiny armád Heinrichi.¹⁴ Na vykonanie plánu generálmajorovi Rintelenovi pôvodne prideliť dve protitankové rotý a tri ženijné rotý.¹⁵ Už 29. augusta hlavné veliteľstvo skupiny armád Severná Ukrajina stiahlo z frontu silne zdecimovanú 357. pešiu divíziu pri XXIV. tankovom zbore a podriadilo ju Rintelenovi. V tylovom priestore armády ju mali posilniť záložné jednotky. Wehrmacht tak na východnej hranici „ochraňovaného štátu“ disponoval vojskom, ktoré nebolo viazané nasadením na fronte a dalo sa v prípade potreby kedykoľvek použiť na upokojenie situácie. V dôsledku ústupu 1. tankovej armády na východný okraj Beskýd sa na územie Slovenského štátu premiestnil aj veliteľ skupiny tylového armádneho priestoru (Korück 531).¹⁶ Veliteľský stan mal v Michalovciach¹⁷ a podliehalo mu šesť zabezpečujúcich práporov, ktoré však vzhľadom na personálne zloženie boli vhodné iba na ochranu objektov. Napriek tomu tieto prápory boli nesporne určitým vojenským potenciálom a nemecké orgány ich mohli nasadiť v prípade vnútropolitického napätia na Slovensku.

Vzhľadom na vojnovú situáciu na východnom fronte sa v lete 1944 výrazne zmenili aj pomery vo východnej časti Slovenska. Po nevyhnutnom presune tylového prifrontového územia na západ prišli na východné Slovensko zväzky Wehrmachtu. Tie boli pripravené zasiahnuť na príkaz hegemoniálnej mocnosti mimoriadne rýchlo a bez väčších príprav.

Ústupom wehrmachtu na Slovensko sa sem presunulo aj ťažisko partizánskej vojny. Kým do júna 1944 bolo v Slovenskom štáte z tohto pohľadu mimoriadne pokojné, tak s približovaním východného frontu k hraniciam sa situácia výrazne menila. Vojnová situácia dala nielen slovenskej opozícii šancu, aby začala partizánsku vojnu, ale súčasne poskytla Sovietskemu zväzu ideálnu príležitosť na uskutočnenie svojho zámeru, ktorý predpokladal pokračovať v partizánskom spôsobe boja v tyle nemeckej 1. tankovej armády. Odporcovia režimu stelesňovaného Tisom osnovali od jari 1944 plán ozbrojeného boja so zapojením slovenskej armády. A keďže chceli pripraviť povstanie v pokoji a bez zbytočných tlakov, usilovali sa zabrániť všetkým akciám, ktoré by smerovali proti tretej ríši ako ochrannej mocnosti Slovenského štátu. No sovietsky plán, predpokladajúci okamžité rozpútanie partizánskej vojny, bol v rozpore s týmto úmyslom. Ľudia zo Sovietskeho zväzu, ktorí mali svoje sídlo v Kyjeve a boli zodpovední za prípravu a priebeh akcie, zvolili samostatný postup. Dali povel na partizánsku vojnu bez konzultácie so Slovenskou národnou radou a KSS.¹⁸ Reakciou na tento krok bolo uvedenie nemeckých ozbrojených síl do stavu zvýšenej bojovej pohotovosti, čím sa automaticky zvýšila ostražitosť „ochrannej mocnosti“ voči všetkým politickým zmenám či ich náznakom v Slovenskom štáte.

Intenzita partizánskych akcií v tyle nemeckej 1. tankovej armády (začali sa koncom júna 1944) výrazne narástla v polovici júla 1944. To však nebola jediná vec, ktorá Nemcom spôsobovala vrásky na čele. Znepokojovala ich aj pasivita zborovej skupiny generála Malára pri

¹³Generálmajor Josef Rintelen (1897 – ?), od 15. 6. 1944 prevelený k skupine armád Severná Ukrajina, 12. 9. 1944 – 8. 5. 1945 veliteľ 357. pešej divízie.

¹⁴1. tanková armáda dostala od 20. augusta do októbra 1944 a v januári 1945 pre podriadenie 1. (maďarskej) armády označenie „armádna skupina Heinrichi“ podľa hlavného veliteľa generálplukovníka Gottharda Heinrichiho (1886 – 1971); od 19. 8. 1944 do 19. 3. 1945 bol Heinrichi hlavným veliteľom 1. tankovej armády.

¹⁵Hlavné veliteľstvo skupiny armád Heinrichi, odd. Ia č. 2574/44 tajné, 21. 8. 1944; BA-MA, RH 24-24/310

¹⁶Veliteľ tylového priestoru armády (Korück) 1. tankovej armády. Korück bol okrem iného zodpovedný za ochranu objektov a plnil zaistovacie úlohy v tylovom území frontu.

¹⁷BA-MA, RH 2 Ost/1143.

¹⁸Venohr, Wolfgang: *Aufstand der Slowaken. Der Freiheitskampf von 1944*. Frankfurt/Main – Berlin 1992, s. 92 – 104. Pozri taktiež interview z 20. 7. 1944 so slovenským ministrom vnútra Alexandrom Machom, ktorého zhrnutie bolo publikované vo: 274. *Wochenbericht (týždenná správa) „Südosteuropa“* (23. – 30. 7. 1944) spravodajskej agentúry Auswärtiges Amt vo Viedni, s. 24 – 27; Bundesarchiv Berlin, R 63/349, fol 47 a nasl.

potlačaní partizánskeho hnutia. Obidve skutočnosti viedli k tomu, že v polovici augusta usku-točnil nemecký XXIV. tankový zbor všetky opatrenia, aby v prípade potreby dokázal vojen-sky zasiahnuť. Aj pod vplyvom prevratu v Rumunsku plánoval tankový zbor v prípade po-plachu sformovať bojový zväz. Mali ho tvoriť tri prápory, ktoré museli vyčleniť tri divízie podriadené XXIV. tankovému zboru. Od polovice augusta silneli vo veliteľstve tankového zboru hlasy, ktoré silne pochybovali o spoľahlivosti jednotiek generála Malára. Plán nasadenia nemeckého bojového zväzu v prípade napätej politickej situácie na Slovensku teda počítal aj so zásahom proti časti slovenskej brannej moci. Spomínaný plán operácie uzavrel štáb tanko-vého zboru dňa 24. augusta 1944.¹⁹ Dostal názov „Schwarzwald“ (Čierny les – pozn. prekl.) a bol súčasťou operácie „Kartoffelernte“.

Vojnová situácia na území pod kontrolou skupiny armád Severná Ukrajina a nemeckej 1. tan-kovej armády sa v priebehu augusta 1944 podstatne zmenila. Oblasť západne od Beskýd až po líniu Košice – Poprad sa dostala pod kontrolu Wehrmachtu. Kým až do polovice roka 1944 bola v tomto regióne popri nepatrnom množstve nemeckých jednotiek umiestnená hlavná časť slovenskej záložnej armády, tak v priebehu augusta sa tento pomer výrazne zmenil. Na východnej hranici Slovenského štátu dislokovali nielen zaistovacie prápory skupiny tylového armádneho priestoru Korück 531, ktoré boli zhruba v sile dvoch plukov, ale aj doplnenú pešiu streleckú divíziu vyskúšanú v boji. Oba zväzky boli pripravené na opätovné nasadenie. Vzhľadom na zvýšenú aktivitu partizánskeho hnutia, ktorá začala ovplyvňovať vnútropolitické dia-nie na Slovensku, a na evidentné známky nespoľahlivosti Východoslovenskej armády gene-rála Malára štáb nemeckého XXIV. tankového zboru preventívne plánoval zoradenie bojového zväzu v sile posilneného pluku, ktorý by dokázal zasiahnuť v priebehu niekoľkých hodín. Koncom augusta 1944 tak nemecká hegemoniálna mocnosť v operačnom priestore východného Slovenska disponovala ozbrojenou formáciou v sile dvoch slabých divízií, ktoré bo-li v prípade vnútropolitického napätia pripravené zasiahnuť bez väčších príprav.

* * *

Dramatické udalosti na východnom fronte odhalili v plnej nahote vojenskú slabosť národ-nosocialistického Nemecka a viedli k politickým zmenám na Slovensku, ktoré vyústili do zjed-notenia opozície v ilegálnej Slovenskej národnej rade. Dňa 27. apríla 1944 založili na pôde SNR Vojenské ústredie, ktoré bolo hlavným orgánom vojenskej prípravy Povstania proti kle-rikálno-autoritatívneho režimu v Bratislave a nemeckej „ochrannej mocnosti“.²⁰ Vojenské ústredie so sídlom v Banskej Bystrici sa sformovalo z vyšších dôstojníkov slovenskej armá-dy. Vypracovanie vojenského plánu Povstania a uskutočnenie potrebných príprav sa odohrá-valo bez časovej tiesne a v pokoji, pretože nemecká strana vtedy ešte neprejavovala nijaké známky podozrenia. Ak zväzíme vtedajšiu vojnovú situáciu na východnom fronte, ktorá sa pre Wehrmacht, a tým explicitne aj pre skupinu armád Severná Ukrajina permanentne zhoršova-la, je takmer zarážajúce, ako nerozhodne si Vojenské ústredie počínalo. Začiatkom leta 1944 existovali pre ozbrojené povstanie len veľmi obmedzené možnosti. To sa v konečnom dôsledku vypomstilo v jeho začiatkovej fáze.

Vojenský debakel nemeckých skupín armád Stred a Severná Ukrajina priviedol Vojenské ústredie v Banskej Bystrici do ťažkej situácie. Nevyhnutnosť konať dostávala Vojenské ústre-die pod silný tlak, pretože uprostred leta 1944 by sa ozbrojené povstanie proti hegemoniálnej mocnosti dalo realizovať len s veľkými ťažkosťami. Na rozdiel od jari delilo východný front od slovenských hraníc už len 40 kilometrov. Obavy, že skupina armád Severná Ukrajina umiest-

¹⁹Pozri dokument č. 2.

²⁰Venohr, c. d., s. 84 – 87.

ni časť jednotiek na území Slovenska, dostávali čoraz reálnejšie obrysy. Problémy sa však netýkali len vývoja na východnom fronte. Na vojenské prípravy Vojenského ústredia veľmi nepriaznivo pôsobila aj zvýšená aktivita partizánov, ktorí dostávali pokyny zo Sovietskeho zväzu. Výsledným efektom ich aktivít bolo to, že „ochranná mocnosť“ uviedla nemecké jednotky do stavu zvýšenej bojovej pohotovosti. Obzvlášť fatálne dôsledky pre povstalecké hnutie malo vyhlásenie východného Slovenska za operačné územie. Odvtedy totiž skupina armád Severná Ukrajina disponovala početnými jednotkami v pohraničí, ktoré mohli zasiahnuť v prípade nepokojov či konfliktu. Ako sa ukázalo, tieto ozbrojené formácie, ktoré boli pôvodne určené na obranu proti Červenej armáde a na zaisťovacie úlohy v tylovom prifrontovom území, sa napokon pričínili o potlačenie Povstania.

Udalosti z 27. – 28. augusta 1944 v Martine a Povstanie síce vypukli priskoro z pohľadu Vojenského ústredia, no trvalo až do 31. augusta, kým skupina armád Severná Ukrajina prevzala iniciatívu a odštartovala operáciu „Kartoffelernte“. Zámerom tejto operácie, na ktorú dal rozkaz generálplukovník Harpe tri dni predtým, bolo rýchlo odzbrojiť slovenskú armádu v oblasti operačného priestoru východného Slovenska. Inštrukcie počítali s dvoma možnosťami: slovenské jednotky mali byť buď len ozbrojené, alebo aj internované. Napriek tomuto časovému sklzu bola na východnom Slovensku pomerne pokojná situácia, hoci Wehrmacht začal 29. augusta bojovú činnosť proti povstalcov na severovýchodnom Slovensku. Východoslovenská armáda generála Malára, ktorej účasť bola pre úspešný priebeh Povstania rozhodujúca, zotrvala nečinne vo svojej posádke. Jednotkám nemeckej skupiny armád Heinrichi sa tak po začatí operácie „Kartoffelernte“²¹ podarilo bez väčšieho odporu Východoslovenskú armádu odzbrojiť. Tento prekvapivý úder výrazne narušil základné faktory plánu Povstania a to malo iba malú šancu dosiahnuť stanovený cieľ. Hlavnými prekážkami pre oslobodzovaci boj bola jednak zlá vojnová situácia mocností Osi, ktorá viedla k rýchlemu ústupu na západ, a jednak nekoordinovaný postup partizánov. Obidva faktory viedli nemeckú stranu k tomu, aby prijala náležité opatrenia, ktoré v rozhodujúcej chvíli uplatnila proti povstaleckým ozbrojeným formáciám. Nemecké štáby až do 28. augusta nezaznamenali takmer nijaké správy, ktoré by spochybňovali spoľahlivosť slovenskej armády. Preto skupina armád Severná Ukrajina až od tohto okamihu prijímala opatrenia na potlačenie Povstania. Účasť slovenských ozbrojených síl na strane povstalcov zaregistrovala armádna skupina Heinrichi až 30. augusta. Jedným z dôvodov tejto oneskorenej reakcie bola aj skutočnosť, že sily generála Malára sa na povstaleckých akciách aktívne nepodieľali.²²

Prítomnosť nemeckých jednotiek v slovenskom východnom pohraničí, ktorá Nemeckej ríši umožňovala rýchlo zasiahnuť pri vnútorných nepokojoch na Slovensku, súvisela najmä so zlou vojnovou situáciou tretej ríše, a nie s politickými pomermi v Slovenskom štáte. To bolo hlavnou príčinou toho, že vo východoslovenskom pohraničí umiestnili jednotky Wehrmachtu. Len vtedy, ak si uvedomíme túto rozhodujúcu okolnosť, pochopíme, prečo skupina armád Severná Ukrajina napriek napätej a zlej vojnej situácii vo svojom úseku dokázala tak rýchlo prevziať iniciatívu a rozhodne konať.

Cieľom dokumentácie je priblížiť opatrenia prijaté skupinou armád Severná Ukrajina a jej podriadenými štábmi, ktorých cieľom bolo zachovať stabilné politické a vojenské pomery na území východného Slovenska vyhlásenom v polovici augusta 1944 za operačný priestor. Zmienú stabilitu pomerov však treba v tomto kontexte chápať z pohľadu „ochrannej mocnosti“.

²¹Pozri dokument č. 5.

²²Problematike Slovenského národného povstania sa venoval rozsiahly priestor na medzinárodnej konferencii v júni 1999 v Banskej Bystrici, takže v tomto príspevku už autor nebude zachádzať do podrobností. Výsledky konferencie sa publikovali v diele: SNP 1944 – Vstup Slovenska do demokratickej Európy. Banská Bystrica 1999. V tomto zborníku je na stranách 191 – 202 publikovaný príspevok autora venovaný potlačeniu SNP nemeckými ozbrojenými jednotkami (Potlačenie SNP Nemeckou ríšou na jeseň 1944).

Z rozkazov a záznamov vo vojnových denníkoch sa dá vyčítať, že pôvodné presuny nemeckého vojska vyplývali z vojnovnej situácie a zodpovedali operatívnym požiadavkám. Až keď sa v poslednej tretine augusta množili náznaky nespoľahlivosti Východoslovenskej armády, urobili nemecké veliteľské štáby potrebné opatrenia, aby v prípade poplachu dokázali nasadiť špeciálne bojové zväzy. Základom dokumentačnej prílohy sú spisy z fondov Heeresgruppe Nordukraine (skupina armád Severná Ukrajina), nemeckej 1. tankovej armády (Armeegruppe Heinrici), XI. Armee-korps (XI. armádneho zboru a XXIV. Panzer-korps (XXIV. tankového zboru), ktoré sa nachádzajú v Bundesarchiv-Militärarchiv vo Freiburg/Breisgau. Vinou nestabilných pomerov v posledných mesiacoch 2. svetovej vojny a bezprostredne po vojne sú záznamy z veliteľskej pôsobnosti skupiny armád Severná Ukrajina od druhej polovice roka 1944 len útržkovité. Vytvoriť úplný a dokonalý obraz o pomeroch v operačnej oblasti východného Slovenska je preto takmer nemožné. No aj zachované dokumenty poskytujú cenné informácie o napätej situácii pred vypuknutím Slovenského národného povstania

DOKUMENTY

I. Rozkaz na zriadenie „nemeckého veliteľa obrany Beskýd“

BA-MA, RH 24-24/310

Hlavné veliteľstvo armádnej skupiny Heinrici, hlavný stan hlavného veliteľa, 21. 8. 1944

Odd. Ia č. 2574/44 tajné

Pre

Nemeckých veliteľov obrany Beskýd.
Slovenskú armádu (zborovú skupinu gen. Malára)
XXIV. tankový zbor

1. Na zaistenie Beskýd a na prípravu ich obrany sa na rozkaz skupiny armád Severná Ukrajina pre úsek na styku hraníc troch štátov vrátane Muszyny nasadzuje „Nemecký veliteľ obrany Beskýd“.

Na tento post bol menovaný plukovník von Rintelen,²³ ktorý je priamo podriadený armádnej skupine Heinrici. Má právomoci divízneho veliteľa. Rozkaz na zriadenie štábu bude vydaný osobitne. Veliteľské stanovisko sa má zriadiť v Medzilaborciach.

2. Úlohy Nemeckého veliteľa obrany Beskýd sú nasledovné:

- a) Organizácia obrany Beskýd v úzkom spojení so slovenským vojskom,
- b) Dozor nad budovaním postavenia,
- c) Výcvik slovenských jednotiek na boj s tankami zblízka.

[...] ²⁴

²³V tomto prípade išlo o plukovníka Josefa Rintelena, ktorého 22. 8. 1944 povýšili na generálmajora. Pozri poznámku č. 14.

²⁴Ďalšie organizačné pokyny pre nový veliteľský orgán. Rozkaz vlastnoručne podpísal generálplukovník Heinrici.

II. Predsunuté oddiely XXIV. tankového zboru

BA-MA, RH 24-24/306, fol 79

[Výňatok z vojnového denníka č. 5/44 XXIV. tankového zboru, oddiel Ia (01. – 31. 08. 1944), s. 156 zo dňa 25. 08. 1944]

09.08 h odcestoval náčelník štábu zboru²⁵ na poradu so šéfmí operačných oddelení (Ia) divízií k 68. pešej divízií, aby podrobnejšie vysvetlil zostavenie predsunutých oddielov a aby zodpovedal prípadné otázky a nejasnosti.

11.00 h návrat šéfa zboru do veliteľského stanoviska zboru.

Stanovená oparácia dostane krycí názov „Schwarzwald“. 12 hodín po oznámení hesla majú byť predsunuté oddiely pripravené na odchod

III. Rozkaz XXIV. tankového zboru o vyhlásení bojovej pohotovosti predsunutých oddielov, 30. 08. 1944

BA-MA, RH 24-24/306, fol 88-89

[Výňatok z vojnového denníka č. 5/44 XXIV. zboru tankovej armády. odd. Ia (01. – 31. 08. 1944), s. 173 – 175 zo dňa 30. 08. 1944]

s. 173 a nasl.

Na základe telefonickej správy náčelníka štábu armády,²⁶ v ktorej sa uvádza, že zásah predsunutých oddielov vyčlenených na akciu na slovenskom území bude už čoskoro možný, dal zbor rozkaz k pohotovosti na pochod pre tieto oddiely a v záujme centralizovaného velenia vydáva rozkaz k sústreďeniu 3 predsunutých oddielov do jedného motorizovaného zväzu. Velením zväzu je poverený plukovník Mathias z 68. pešej divízie.

s. 174

09.35 h žiada náčelník štábu armády o bližšie informácie o 3 predsunutých oddieloch zostavených tankovým zborom. NŠ armády sa vyjadril, že ich bude možné už čoskoro nasadiť.

Na základe tohto údaju dostali divízie počnúc od

09.45 h heslo „Schwarzwald“, t. j., že všetky predsunuté oddiely musia byť pripravené na pochod.

s. 175

18.50 h vydal armádny zbor na operáciu „Schwarzwald“ rozkaz sústreďiť predsunuté oddiely do zovretého motorizovaného zväzu. Celkovým velením zväzu je poverený plukovník Mathias z 68. pešej divízie, ktorému sa ako operačné oddelenie podriadiť štáb granátického pluku 338.

²⁵Náčelník štábu XXIV. zboru tankovej armády, plukovník generálneho štábu Berger.

²⁶Náčelník štábu 1. tankovej armády, plukovník generálneho štábu von Trotha.

IV. Rozkaz XXIV. tankového zboru k heslu „Schwarzwald“, 30. 08. 1944

BA-MA, RH 24-24/310

30. 8. 1944

18.30 h

Telegram pre 96. pešiu divíziu
68. pešiu divíziu
208. pešiu divíziu
hlavného ubytovateľa armády²⁷

1. Predsunuté oddiely vytvorené heslom „Schwarzwald“ budú v prípade nasadenia sústredené do jedného motorizovaného zväzu

Veliteľ: plukovník Mathias, 68. pešia divízia
Jemu pre túto úlohu podriadený: štáb granátnického pluku 338²⁸ (vyčlenený podľa rozkazu) (s výnimkou majora Raua)

2. Divízie musia rátať s tým, že „oddiely Schwarzwald“ budú musieť byť dlhšie nasadené mimo svojich divízií.
3. Rozkaz na sústredenie a nástup „bojového zväzu Mathias“ vydá gen. veliteľstvo XXIV. tankového zboru

Bojové úlohy budú zrejme presahovať rámec doterajšieho plánovania.
Hlav. veliteľstvo XXIV. tankového zboru.
Ia č. 3317/44 tajné pre vyšších náčelníkov štábu

V. Rozkaz na začatie operácie „Kartoffelernte“

31. 08. 1944

BA-MA, RH 19 VI/19, fol 102

Telegram pre armádnu skupinu Heinrici
správa pre nemeckého generála pri slovenskom MNO
VIII. letecký zbor

31. augusta 1944
tajné pre vyšších náčelníkov štábu

13.08 h

Predmet: Hlavné veliteľstvo skupiny armád Severná Ukrajina, Ia č. 0865/44 tajné pre vyšších náčelníkov štábu zo dňa 27. a 29. 8.,

²⁷Doplnené rukopisne.

²⁸Granátnický pluk 338 zostavili 26. 8. 1939 a od tohto okamihu patril k 208. pešej divízii.

Hlavné veliteľstvo skupiny armád Severná Ukrajina, Ia č. 4033/44 tajné pre vyšších náčelníkov štábu zo dňa 30. 8. 44

Vykonanie operácie „Kartoffelernte mit Prämie“ je s okamžitou platnosťou povolené.

Skupina armád ohlásí spôsob uskutočnenia operácie. Rozkaz na odtransportovanie zajatcov bude nasledovať.

Hlavné veliteľstvo skupiny armád Severná Ukrajina, Ia č. 4033/44 tajné pre vyšších náčelníkov štábu

II. stupeň naliehavosti

V. Xylander v. r.

VI. Záznam z vojnového denníka XI. armádneho zboru, 31. 08. 1944

BA-MA, RH 24-11/104

[...] ²⁹

14,45 h Pod vplyvom politickej situácie na Slovensku vydáva armáda rozkaz na vykonanie operácie „Kartoffelernte“, ktorá znamená odzbrojenie slovenskej armády.

Armádny zbor sa na plánovanej akcii priamo nepodieľa s výnimkou zmiešaného oddielu, ktorý bol vyčlenený pre operáciu s heslom „Waldfrieden“. Tomu, aby slovenské jednotky neprebegli k nepriateľovi, sa dá zabrániť jedine uzavretím ciest.

VII. Rozkaz XXIV. tankového zboru na bojové nasadenie predsunutých oddielov, 31. 08. 1944

BA-MA, RH 24-24/306, fol 89-90

[Výňatok z vojnového denníka č. 5/44 XXIV. tankového zboru odd. Ia (01. – 31. 08. 1944), s. 176 a nasl. z 31. 08. 1944]

Situácia v slovenskej armáde sa natoľko vyhrotila, že o spoľahlivosti jej jednotiek už nemôžeme hovoriť. Preto dnes zbor dostane rozkaz na okamžité vyhlásenie bojového nasadenia pre predsunuté oddiely, ktoré boli vytvorené pre tento prípad, aby odzbrojili slovenskú 1. pešiu divíziu stojacu južne od operačného priestoru zboru.

Zbor musí konať rýchlo a okamžite, aby využil moment prekvapenia. Podľa názoru vedenia zboru bude rozhodujúce obsadiť cesty vedúce na juh a čo najrýchlejšie preniknúť do hĺbky operačného priestoru slovenskej 1. pešej divízie, čím by sa ochromilo spojenie medzi jej jednotlivými jednotkami a eliminovali operačné štáby. Zbor preto vydáva nasledovný rozkaz:

Predsunutý oddiel 208 postupuje cez Bardejov na juh, predsunutý oddiel 68 najprv obsadí Duklianský priesmyk, kde ho predbehne predsunutý oddiel 96, ktorý bude prenikať na juh.

Celkovým vedením operácie poveruje zbor plukovníka Mathiasa, 68 pešia divízia, a prideluje mu operačný štáb granátnického pluku 338 (208. pešia divízia).

²⁹Záznamy z 31. 8. 1944, 7.00 – 10.00 h